

درباره کوچه عسکریه که میزبان بیشترین اثر تاریخی در مشهد است، و مستقیم به حرم مطهر می‌رسد

کوچه سلام به حضرت ثامن (ع)

رضا سلیمان‌نوری | اجرای طرح‌های نوسازی مختلف در بافت کهن اطراف حرم مطهر رضوی در قرن گذشته بسیاری از یادگارهای باقی‌مانده از دوران تیموری تا ابتدای قرن چهارده را نابود کرده است، اما هنوز هم هستند بناها و راسته کوچه‌هایی که بویی از تاریخ کهن شهر برده‌اند و با قدم‌زدن در آن‌ها می‌توان تا حدی گذشته این شهر را لمس کرد. کوچه عسکریه در خیابان نواب صفوی یکی از این کوچه‌ها و البته از معدود کوچه‌های مشهد است که ردپای آن را می‌توان در همه نقشه‌های تاریخی مشهد از جمله خانیکوف، دالمج و مک گرگور دید. البته در هیچ کدام از این نقشه‌ها و حتی نقشه‌های ترسیم‌شده در سال‌های ۱۳۱۰ و ۱۳۲۰ و ۱۳۳۳ خورشیدی هم برای این کوچه قدیمی و تاریخی نامی مشخص ثبت نشده است و فقط از انطباق نقشه‌ها با وضعیت کنونی می‌توان گفت در همه این دوره‌ها این راسته کوچه وجود داشته است. این امر را وجود خانه‌های تاریخی قاجاری متعدد در این کوچه تأیید می‌کند که در برخی، حتی ردپای معماری افشاری هم در سال گذشته کشف شده است.

- عسکریه در نقشه‌های قدیم مشهد

بر اساس این نقشه‌ها، خاصه نقشه دالمج که بازگوکننده وضع مشهد در ۱۵۳ سال پیش، یعنی سال ۱۲۴۸ خورشیدی است، طول این کوچه بیشتر از آنچه اکنون است، بوده و انتهای کوچه در قدیم همانی است که حالا هست، اما ورودی آن، کوچه نیمه‌مخروبه نواب صفوی ۱۱ بوده است. به عبارت دیگر، طول این کوچه در دوران اوج حکومت قاجارها بر ایران، حدود ۱۰۰ متر بیشتر بوده‌و این درست همان مساحتی است که اکنون بخشی از آن کوچه نیمه تخریب شده نواب صفوی ۱۱ و بخشی دیگر، عرض شارستان شهید حسنی کارگر را به خود اختصاص داده‌است. این کاهش طول کوچه‌بی‌فایده نبوده است، زیرا که کجی‌ها و پیچ‌وخم‌های کوچه در این تغییروتحول حذف شده است تا اکنون کوچه عسکریه مسیر مستقیم به حرم مطهر رضوی داشته باشد. مسیری که اگر چند بنای انتهای کوچه که در محل تقاطع با کوچه عباسقلی‌خان قرار دارند، حذف شوند، مستقیم به صحن آزادی و ایوان طلای آن ختم می‌شود. درست به همین دلیل هم در وضعیت کنونی اگر بلندمرتبه‌سازی دیگری در حاشیه این کوچه صورت نگیرد، ۱۰۰متر نخست آن یکی از بهترین منظرها برای رؤیت گنبد طلای حرم مطهر رضوی محسوب می‌شود. این محدوده از کوچه، از بهترین مسیرهای سلام موجود در بافت کنونی اطراف حرم مطهر رضوی است. مسیری که در آن کمترین آلودگی بصری وجود دارد و انسان بدون منحرف شدن ذهنش به این دست‌سازهای ناب‌یابی بشری، می‌تواند در مسیر دیدار با امامش خلوت کند.

- عسکریه؛ کوچه‌ای با بیشترین آثار تاریخی در مشهد

از گذشته و تاریخ کوچه عسکریه که جدا شویم و در امروز آن قدم‌بزنیم، چیزی که بیش از هر امری توجه‌ها را به خود جلب می‌کند، تعدد بناهای درخور اعتنای تاریخی آن است. با یک حساب سرانگشتی در طول حدود ۵۰۰متری این کوچه کهن، شش اثر ثبت ملی و دست‌کم پنج اثر واجد ارزش ثبت ملی وجود دارد. این تعداد زیاد آثار تاریخی در مساحتی کم، باعث شده است برخی اهالی تاریخ و دوستداران میراث فرهنگی، لقب «میراثی ترین کوچه مشهد» را برای این کوچه به کار ببرند. لقبی که البته براساس همان معیار طول کوچه و تعداد بناها کاملاً پذیرفتنی است، زیرا در مشهد کوچه دیگری وجود ندارد که در این میزان طول یعنی کمتر از ۵۰۰متر، میزبان دست‌کم یازده اثر تاریخی باشد.

- از عسکریه حاجی عابدزاده تا تکیه حاج محمدعلی

اگر بخواهیم از همان ابتدای کوچه آثار تاریخی ثبت ملی شده آن را معرفی کنیم، نخستین بنا

«عسکریه» مرحوم عابدزاده است. این بنا سال ۱۳۲۸ خورشیدی یعنی حدود هشت سال پس از مهدیه به عنوان یک حسینیه مدرسه ساخته شده است و در دوران فعالیتش، علاوه بر برگزاری کلاس‌های درس مقطع ابتدایی، شاهد برگزاری جلسات قرآن مختلف و همچنین مراسم مذهبی مانند برگزاری جشن میلاد ائمه اطهار^(ع) و عزاداری بر آنان بوده است. آجرچینی خاص دیوارها با پنجره‌ها و در بزرگ چوبی، وجه تمایز این خانه با سایر خانه‌های قدیمی این کوچه است. روی کاشی سردر عسکریه که سال۱۳۹۸ به‌شماره ۲۲۷۶۲ در فهرست آثار ملی قرار گرفته، نوشته شده است: «عسکریه به یاری خداوند متعال و به همت عده‌ای از اهالی محترم پایین‌خیابان و... بنا شد. حفظ و تعمیرات بعدی آن نیز با خدا و به عهده اشخاص خیرخواه و علاقه‌مندان به دین است.» گفتنی است در نقشه دالمج در مکان کنونی عسکریه، بنایی با نام «تکیه حاج محمدعلی» قرار داشته است که هنگام ساخت عسکریه فقط خرابه‌ای از آن باقی مانده بود.

- کوچه حسینیه رحیمیان

دومین بنای تاریخی این کوچه، حسینیه رحیمیان است که در دسته حسینیه‌های خانوادگی شهر مشهد قرار می‌گیرد. این حسینیه که در سال‌های انتهایی حکومت قاجارها بر ایران به عنوان منزل مسکونی ساخته شده، از سال‌های پس از جنگ جهانی دوم به حسینیه تغییر کاربری داده و اکنون در دهه دوم ماه محرم میزبان عزاداران است. حسینیه رحیمیان شهریور ۱۳۸۳ با شماره ۱۱۰۸۸ در فهرست آثار ملی ایران به عنوان اثری قاجاری ثبت شده است. فرم کلی این بنای دوطبقه، مربع با پلانی ساده بوده که در قسمت ورودی آن سکویی برای نشستن قراردادن چای و صبحانه مستمعان روضه‌ها بر آن، ایجاد شده بوده است و افراد در بدو ورود به این مکان، پذیرایی و سپس به اتاق روضه وارد می‌شده‌اند.

- یادگار کشمشیان و توکلی

خانه تاریخی توکلی سومین بنای تاریخی کوچه عسکریه است. این بنا که مرداد۱۳۸۴ با شماره ۱۳۲۷۴ ثبت ملی شده، در اصل برای سکونت یکی از تاجران ایرانی فرار کرده از انقلاب بلشویکی روسیه به نام «کشمشیان» بنا شده است و تا دهه ۴۰ سده گذشته هم خانواده‌وی در آن ساکن بوده‌اند. توکلی نام خانواده‌ی مالک بعدی این بنا بوده که تا هنگام ثبت هم بنا در اختیار ورثه او بوده و بعد از آن به شرکت عمران و مسکن سازان ثامن‌والگدار شده است. این مجموعه هم، بارفع خرابی‌های بنا، آن را به‌خانه‌ای قابل بازدیدید برای عموم تبدیل کرده است.

- خانه‌ای با نشانه‌های معماری عصر افشاری

دیگر بنای تاریخی موجود در حاشیه کوچه عسکریه، خانه قاجاری کرمانی است. این خانه براساس پرونده شماره ۱۳۳۸۳ فهرست آثار ثبت ملی ایران که تاریخ مرداد۱۳۸۴ بر بالای آن حک شده، بنایی قاجاری است. البته پژوهش‌های سال گذشته و هنگام مرمت اولیه این بنا نشان داد برخلاف تصور اولیه که خانه کرمانی را اثری ایجادشده پس از مشروطه معرفی می‌کرد، این خانه در دوره افشاریه یا دست‌کم سال‌های نخست حکومت قاجارها بر ایران ساخته شده و به همین دلیل، قدیمی ترین خانه و بنای کوچه عسکریه نیز هست.

- زیباترین بوتیک هتل مشهد!

خانه ناظران را باید پنجمین اثر ثبت ملی کوچه عسکریه لقب داد. این خانه که هم‌زمان با خانه کرمانی و البته با شماره ۱۳۳۸۹ در فهرست آثار ملی ایران قرار گرفته، از لحاظ وسعت نیز از بزرگ‌ترین خانه‌های قاجاری مشهد است. این شرایط باعث شده است خانه ناظران، ایوان‌های بزرگ و خوش منظره‌ای داشته باشد. ایوان اصلی این خانه در جلو اتاقی پنج دری قرار گرفته است و ستون‌های گچی بزرگ هشت‌ضلعی این خانه‌گواهی هستند بر قاجاری بودن آن. خانه ناظران درحالی‌اکنون به عنوان مسافرخانه استفاده می‌شود که اگر اندکی مسئولان میراثی و البته شهری مشهد و کمی بیشتر مالکان کنونی آن همت کنند، می‌تواند به زیباترین بوتیک هتل مشهد تبدیل شود.

- در گذر از سرای عزیزا...اف

اما قرعه آخرین بنای ثبت ملی این کوچه را باید به نام سرای عزیزا...اف نوشت. سربایی ساخته شده در سال ۱۳۰۷ خورشیدی که اکنون عنوان قدیمی ترین مجموعه تجاری چندطبقه مشهد را هم در پسوند نامش دارد. این سرا که به‌گواه تابلو نصب شده در حیاطش، مهر ۱۳۸۰ با شماره ۴۰۳۰ ثبت ملی شده، خودش شامل دو سرای بزرگ و کوچک است که از حدود سه سال پیش سرای کوچک درحال تعمیر است و به همین دلیل هم ورودی آن بسته است. این اثر که در محل تقاطع دو کوچه کهن عسکریه و عباسقلی‌خان قرار گرفته است و در سقف ورودی آن یکی از زیبا تر ین تزیینات ساختمانی مشهد خودنمایی می‌کند، روزگاری محل تجمع تاجران پوست‌وروده مشهد بوده و در سال‌های پس از انقلاب اسلامی هم به‌عنوان مرکز فروش اجناس دست‌دوم خارجی شناخته می‌شده است. سرای سه طبقه عزیزا...اف اکنون علاوه بر میزبانی از برخی

عکاس: گلین اشهرآزاد

فروشندگان اجناس دست‌دوم خارجی، محلی برای فروش لوازم صوتی و الکترونیکی و همچنین پوشاک محسوب می‌شود.

- تکیه قتاده‌ها و عزاداری در دوران ممنوعیت رضاخانی

اما از بناهای ثبت ملی که بگذریم، این کوچه میزبان تعدادی بنای ارزشمند تاریخی ثبت ملی نشده هم هست. یکی از این بناها یعنی تکیه قتاده‌ها، درست روبه‌روی سرای عزیزا...اف در سمت مقابل کوچه عسکریه قرار دارد. این بنا که براساس نقشه دالمج روی تکیه‌ای موسوم به «زکش‌ها» ایجاد شده است، هم از نظر زیبایی و هم از نظر وقایع تاریخی در تاریخ مشهد حائز اهمیت است. براساس اسناد موجود، نخستین دسته‌های عزاداری سینه‌زنی شهر پس از دوران ممنوعیت رضاشاهی در جریان تشییع جنازه مرحوم نخودی، از این تکیه به سمت حرم مطهر حرکت کرده‌اند. کاشی‌های سردر این بنا که بخش زیادی از آن‌ها بر اثر گذر زمان تخریب شده‌اند هم در نوع خودشان بی‌نظیرند.

- مسجدی که میزبان نقش پای حضرت رضاست

حسینیه یزدی‌ها، دیگر بنای دارای ارزش تاریخی این کوچه است. این بنا که درست مقابل خانه‌ناظران واقع شده است، صرف‌نظر از معماری ارزشمندش، نخستین حسینیه اهالی استان یزد در مشهد بوده است و همه حسینیه‌های مربوط به این خطه در مشهد از آن منشعب شده‌اند. مسجد مجلل، دیگر اثر درخور اعتنا از منظر هویتی در کوچه عسکریه است. این بنا از نظر ظاهر به دلیل بازسازی سال‌های گذشته، اثر مهمی محسوب نمی‌شود، اما میزبانی آن از سنگی که اثر پای مبارک امام‌رضا^(ع) بر آن نقش بسته و بسیار شبیه به سنگ قدمگاه موجود در امامزاده محروق نیشابور است، آن را دارای ارزش معنوی خاصی کرده است. همچنین، خانه‌ای متعلق به یکی از شاملوهای مشهد که در بن بست کنار همین مسجد قرار دارد و حسینیه مرحوم قمی در نخستین فرعی بن بست کوچه عسکریه هم دو بنای واجد ارزش تاریخی دیگر این کوچه هستند که هر دو رگه‌هایی از معماری قاجار را در بدنه خود به یادگار دارند.

کفتارهایی در باب تاریخ و فرهنگ شهر پشت (قسمت شصت و دوم) ماجراجویی‌های ملک‌الشعرای بهار در مشهّد عصر مشروطه (بخش سوم)

مرضیه ترابی

صحبت درباره بهار و اقدامات او، هنگام فعالیت‌های سیاسی و مطبوعاتی‌اش در مشهد است. گفتیم که وی زاده محله سرشور و کوچه «چهنو» بود و تکاپوهای سیاسی و مطبوعاتی‌اش را تقریباً پس از پیروزی انقلاب مشروطه آغاز کرد و در دوره استبداد صغیر، با انتشار اشعارش در روزنامه مخفی و زیرزمینی «خراسان»، به مدیرمسئولی سیدحسین اردبیلی، به اوج رساند. ملک‌الشعرا بعد از فتح تهران و سقوط محمدعلی‌شاه، گویی که مسیری جدید برای بهره‌بردن از استعدادش در راستای تحقق امل‌آل‌روزهایش یافته‌باشد، در روزنامه «طوس» به نگارش مقاله پرداخت و نخستین‌بار، آثار منشور سیاسی وی در این روزنامه منتشر شد. اما دیری نپایید که بهار احساس کرد فضای بیشتری برای فعالیت می‌خواهد، به‌ویژه آنکه با تأسیس کمیته ایالتی حزب دمکرات در مشهد و نیاز این کمیته به داشتن روزنامه‌ای که نقش ارگان حزب را در خراسان ایفا کند، زمینه برای فعالیت‌های جدید مطبوعاتی بهار آماده‌تر شده بود. به این ترتیب، روزنامه «نوبهار» به‌اهتمام ملک‌الشعرا ی بهار منتشر شد و این، نخستین روزنامه‌ای بود که وی به‌صورت مستقل تأسیس کرد. دفتر این روزنامه در بالاخیابان، ابتدای کوچه چهارباج قرار داشت، انتشار آن به‌صورت هفتگی بود و از ۲۱ مهر۱۲۸۹ فعالیتش را شروع کرد.

- دوران حساس انتشار «نوبهار»

انتشار روزنامه «نوبهار»، اوج ماجراجویی‌های بهار در مشهد عصر مشروطه است. تا پیش از آن، او می‌نوشت و مدیران دیگر جراید مسئولیت محتوای آن را برعهده داشتند و پاسخ می‌دادند، اما از این به بعد، ملک‌الشعرا خودش شخصا پاسخ‌گوی مطالب بی‌پروایی بود که در جریده‌اش به طبع می‌رساند. البته او در تهیه مطالب به‌صورت منفرد عمل نمی‌کرد، افرادی مانند شیخ احمد بهار، محمود فرخ، مرتضی میرزا شگسته، سیدحسین حسینی مشکان و رجبعلی تجلی با وی همکاری می‌کردند، اما اصل مقالات را خودش به رشته تحریر درمی‌آمد. «نوبهار» در دوره تاریخی خاصی منتشر شد، مشروطه بعد از بحران استبداد صغیر به‌تدریج بر ارکان اداره کشور مسلط می‌شد، اما منازعات بین‌المللی که حدود چهار سال بعد از انتشار نخستین شماره «نوبهار» به جنگ جهانی اول منتهی شد، اوضاع داخلی کشور را سخت مشوش کرده بود. روس و انگلیس، بعد از امضای قرارداد۱۹۰۷، ایران را در عمل به دو منطقه نفوذی تقسیم کرده بودند. بر اساس همین توافق، مشهد صحنه حضور قزاق‌های تزار بود و کنسول روسیه تزاری در مشهد، تقریباً مستقیم در همه امور دخالت می‌کرد. آن‌ها که پیش‌تر، از حامیان محمدعلی‌شاه و طرف‌داران وی در ایران وازجمله در مشهد بودند، یک‌بار سعی کردند شاه مخلوع را از طریق کودتا به قدرت بازگردانند، اما این اتفاق با پایمردی مشروطه‌خواهان به‌ثمر نرسید. با این‌حال، روبه‌نمایندگان تزار در خراسان همان روبه پیشین و استعماری بود و دولت مشروطه هم قدرتی برای کنترل اوضاع نداشت.

- ملک‌الشعرا از مقاومت می‌نویسد

روزنامه «نوبها»، با وجود آن‌که در مشهد منتشر می‌شد، رویکردی ملی داشت، یعنی بیشتر سعی می‌کرد به حوادث ملی توجه کند. در آن روزگار به‌واسطه حضور سربازان تزار در مشهد و دخالت‌های کنسول روس، عموم مردم از جمله دمکرات‌ها، با این طایفه سر جنگ داشتند و سرسختانه مخالف آن‌ها بودند. این مخالفت در روزنامه «نوبهار» علنی شد. ملک‌الشعرا ی‌واهمه از نتایجی که ممکن است گریبان وی را بگیرد، علیه استعمار روس مطالب می‌نوشت و آشکارا همان شیوه‌ای را تبلیغ می‌کرد که چندی قبل از انتشار «نوبهار»، علمای مشهد در تحریم کالا‌های روسی و رواج قهوه و عسل در مجالس تعزیه به‌جای قند و چای که از روسیه به ایران وارد می‌شد، در پیش گرفته بودند. بهار در یکی از مقالات جنجالی‌اش نوشت: «[مقاومت برابر استعمار یعنی] پوشیدنی‌روس را نپوشیم و نوشیدنی‌روس را ننوشیم. از پارچه‌ای که یک حرف روسی روی آدرس کارخانه‌اش نوشته شده است، متنفر شویم. از هر چیزی که حروف روس داراست، به‌طبع مشمّمز بشیم. این سه حرف را با مرکب ابلق به صفحه‌های زرد و کبود نوشته و به‌جای لولو بچه‌های خودمان را از او متنفر کنیم.» با این‌حال، خلاف واقع است اگر بپنداریم که ملک‌الشعرا در نزاع علیه استعمار، فقط سراغ روس‌ها را می‌گرفت، او در یادداشت‌هایش انگلیسی‌ها را هم مانند روس‌ها می‌دانست و تفاوتی میان آن‌ها قائل نمی‌شود: «امروز ملت ایران فهمیدند که به هیچ دولت اروپایی نباید امیدوار بود. امروز فهمیدند که دولت انگلیس همان آینه دولت روس است. امروز دانستند که دولت انگلیس ماشین حرکات روس و آکتور تیاتر [تئاتر] شمال [آین] دولت است.» دلیل تمرکز بیشتر بهار بر استعمار روسیه تزاری، درگیربودن مردم خراسان و صفحات شمالی ایران با روس‌ها بود. اما وقتی خبرهای تأسف‌بار رفتارهای استعمارگرانه بریتانیا در جنوب و تحقیر ایرانیان در این مناطق به‌دست بهار و یاران او می‌رسید، برای تقابل با انگلیسی‌ها مردد نمی‌شدند. در آستانه آغاز جنگ جهانی اول و زمانی که آلمان برابر روسیه و انگلیس صف‌آرایی کرده بود، ملک‌الشعرا با همان بی‌پروایی خاص خودش به دفاع از آلمان‌ها می‌پرداخت و آرزو می‌کرد که ایرانیان نیز با اتحاد، انسجام و پیشرفت‌های علمی و مدنی بتوانند برابر دو دولت استعماری صف‌آرایی کنند. این رویکرد، البته به مذاق کنسول روس و انگلیس خوش نمی‌آمد و به همین دلیل، اسباب آزارواذیت بهار را فراهم می‌کردند. او تحت تعقیب قرار گرفت و دست‌آخر هم به تهران تبعید شد. بهار در جلد نخست کتاب «تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران» می‌نویسد: «دولت تزار در ایران از مستبدان حمایت می‌کرد و در خراسان قوایی وارد کرده بود و اسباب ناراضایی احرار شده بود. نوبهار، مخالفت با بقای قوای روسیه در ایران و مخاصمه با سیاست خارجی، مهم‌ترین وظایف و اهداف نوبهار» چندباری با فشار کنسول روسیه و کنسول بریتانیا در مشهد توقیف‌شد، اما بعد از مدتی، دوباره فعالیتش را از سر گرفت. بهار در دور دوم انتشار این روزنامه، برای کاستن از فشار دولت‌های خارجی، کمی از بار سیاسی فعالیتش کاست و در عوض، بر بار اجتماعی و نقد‌های مربوط به آن در روزنامه‌اش افزود، موضوعی که بخش دیگری از ماجراجویی‌های وی در مشهد عصر مشروطه را تشکیل می‌دهد و اگر عمری باقی باشد، در قسمت بعدی مشهدیات، درباره آن نیز خواهیم نوشت.

SHAHIRANEWS.IR

تاریخ و هویت